

Данијела РИСТИЋ*

ГЛАГОЛСКЕ СЛОЖЕНИЦЕ СА ПРЕФИКСОМ ПРИ- У ЈЕЗИКУ ЧЕДА ВУКОВИЋА

Сажетак: У раду се анализирају сложенице настале глаголским префиксом *при-*, на примјерима из дјела Чеда Вуковића. Одређен је статус префиксације као творбеног модела и дата семантичка интерпретација и граматичка анализа сложеница насталих поменути префиксом. Посебно је наглашен удио префиксације у перфектизацији глагола, као једној од кључних граматичких функција коју остварује префикс у споју са имперфективним глаголом. Композите су разврстане у групе према доминантном семантичком садржају у њима, а издвајањем компоненти њихове творбене структуре, обједињен је семантички и морфолошки приступ у анализи ових сложеница.

Кључне ријечи: префиксација, глаголске сложенице, префикс *при* - творбена основа, лексиколошки и граматички аспект, семантички садржај, творбени модел, творбена структура, перфектизација

1. Већ самим насловом, одређењем глаголских ријечи насталих префиксацијом као сложенице, потисли смо у други план актуелни сукоб савремене и традиционалне лингвистике око статуса префиксације као творбеног модела.¹ Јасно је да се не може спорити семантичка аутономност предлога *при*, као ни многих других предлога који, у споју са дру-

* Данијела Ристић, стручни сарадник у Институту „Петар II Петровић Његош” – ЦАНУ

¹ Припадност префиксације композицији оспорили су Бабић (1986: 33), Клајн, (2002: 178-180), Барић (1979: 230-231) и позабавили се питањем да ли је треба уврстити у деривацију или јој дати аутономан статус; док, на другој страни, Стевановић (1989: 161-162), Станојчић/Поповић (2000: 133) префиксалне творенице убрајају у композите без спорења. Поједини радови директно се баве овим питањем: Ј. Радић: *Префиксална творба речи – деривација или композиција*, Наш језик, XXXVI/1-4, Институт за српски језик САНУ, Београд, 2005.

гим дијелом сложенице, постају афиксалне везане морфеме, али модификују значење сложенице управо уносећи у њу своју предлошку семантичку компоненту. За разлику од суфикса, чија се несамосталност и припадност деривацији не могу доводити у питање, префикси, баш због своје у већини случајева евидентне аутономности, не могу се третирати једнако као и суфиксалне везане морфеме.

У раду ћемо пажњу усмјерити на лексиколошки и граматички аспект² сложеница насталих глаголским префиксом *при-*, анализом семантичког садржаја, издиференцирати њихове значењске нијансе, утврдити аспектна значења (префикс *при-* као средство перфектизације) и продуктивност.

Примјери су узети из дјела Чеда Вуковића³ и не случајно, будући да дјело овог писца који вјерује „да човјек живи ријечима” (Радуловић, 2002: 55), који је изградио у свом дјелу култ ријечи, садржи у себи мноштво лексички занимљивог материјала, па и префигираних глагола са предметком *при-*, који фигурирају у његовим дјелима као самостални лексички ентитети уткани у ткиво наративне структуре, а за нас могу бити семантички и творбено интересантни.

2. Глаголи настали слагањем простих глагола са префиксима спадају, по међусобном синтаксичком односу саставних дјелова, у детерминативне (одредбене сложенице), или, како се још у литератури називају, субординативне (Клајн, 2002: 36). Префикс са собом увијек уноси извјесну измјену значења глагола са којим сраста у сложеницу и то најчешће у складу са својим предлошким значењем.

Грамматички, најважнија функција префиксације код глагола јесте перфектизација, или пак промјена видског лика глагола. Осим у промјени глаголског вида, префиксација глагола има учинак и у домену транзитивизације (промјене глаголског рода) и депревербације (регресивне деривације).

За разлику од суфикса, „префикси не мењају категорију основе, могу да мењају једино аспект глагола. У нашем језику префикси могу да мењају категорију речи једино у заједници са суфиксима” (Ракић, 2001: 22).

² Симић (1999: 37) издваја два типа дистинкција при типологији твореница – прво су функционалне дистинкције, на основу којих се разликују граматичка и лексичка творба и структурне дистинкције, по којима разликујемо деривацију од композиције.

³ *Мртво Дубоко* (МД) и *Приповијетке* (П), Графички завод, Титоград, 1967; *Судилиште* (С), Обод, Цетиње, 1971.

3. Предлози имају своју лексичку и граматичку компоненту; означавају релацију између именичког појма у неком падежном односу и управног члана синтагме. „Предлози развијају полисемију, способни су за слагање, композицију, али деривација код њих потпуно изостаје (...)” (Гортан-Премк, 1997: 29).

Предлог *при* значи да је нешто чему у близини: *близу, код, уз, до, покрај, крај, поред*. Слаже се са локативом и у тој предлошко-падежној вези може имати различита значења (мјесто-непосредну близину, вријеме, узрок, поређење, услов, околности). Ни у функцији префикса није асемантичан, већ сходно његовом основном предлошком значењу, у глаголским сложеницама имамо семантичку нијансу да је нешто доспјело у непосредну близину чега другог, значење приближавања, као и довршења радње основног глагола.

4. У дјелима Чеда Вуковића која су била предмет наше анализе, наишли смо на више примјера сложених глагола са значењском нијансом приближавања, доласка у непосредну близину, примицања, које исто-вјетна семантичка нијанса повезује у једну заједничку групу:

принесем (МД, 47), *привукох* (МД, 61), *приближих* (МД, 125), *примаћи* (С, 121), *притрчаше* (МД, 130), *пришуњају* (МД, 214), *прискочи* (П, 244), *приступе* (С, 11), *придође* (С, 149), *примами* (П, 312), *притјера* (МД, 224), *примакнуше* (МД, 126), *принесоше* (МД, 147), *привучем* (МД, 196), *прискочио* (П, 300), *прићерамо* (С, 173), *притрчала* (С, 43), *пришуњао се* (С, 175).

У свим наведеним примјерима имамо значење приближавања, било да је нешто кретањем, вучењем, тјерањем, доношењем, трчањем или сл., доспјело у непосредну близину чега другог (*придоћи, привући, притјерати, принијети, притрчати*). Са овом нијансом значења сретамо прелазне глаголе (*примаћи, приближити, принијети, привући, притјерати*), непрелазне (*пристићи, приступити, притрчати, прискочити*), као и повратне (*пришуњати се*).

Семантичка нијанса приближавања доминира и у објашњењу појединих глагола које налазимо у РМС (1973): *привући* – „приближити, притегнути к себи, учинити да неко приђе сасвим близу, вукући, повлачећи приближити” (40); *притрчати* – „трчећи приближити се коме или чему, дотрчати” (116); *примамити* – „подстаћи кога да дође, да се приближи, мамећи привући” (75).

Са аспекта творбе, имамо спој двају елемената – префиксалне творбене јединице *при-* и глаголске основинске морфеме, при чему се глагол јавља у различитим облицима, како је то диктирано контекстом реченице – у презенту (*привучем, принесем, пришуњају*), аористу (*привукох, притрчаше, притјера*), радном глаголском придјеву (*прискочио, пришуњао се, притрчала*).

5. Другу групу, према значењском критеријуму, чине префигирани глаголи који означавају да се нешто саставило, спојило, прирасло уз шта друго и тако постало његов саставни дио.

прилијепио (МД, 43), *притиснемо* (МД, 48), *прикачили* (МД, 59), *приших* (МД, 60), *привежем* (МД, 158), *притегнуо* (П, 248), *прикрпио* (С, 133), *приљуби* (П, 325), *прислоних* (МД, 151), *прибио* (МД, 128), *притеже* (П, 136), *притило* (С, 181), *притисне* (МД, 70), *прислоне* (С, 44), *привије* (МД, 52).

Ова значењска нијанса проистекла је из прве, појачавањем првобитног семантичког садржаја⁴, тј. приближавањем у толикој мјери да су се дјелови потпуно саставили. Појачавањем претходног значења, ови глаголи почели су да означавају трајни спој, контакт, причвршћивање. Допуна ових глагола може бити са предлозима *уз, за,* или *на*. Очигледно је да језгро које повезује лексички аспект ове двије групе глагола јесте семантичка компонента њиховог творбеног префикса *при-*.

Из горе наведених примјера, имамо значење састављања, спајања: *прилијепити* – лијељењем саставити са нечим; *привезати* – везивањем причврстити уз нешто; *пришити* – учинити да се дјелови шивењем саставе, *притегнути* – стезањем причврстити нешто једно уз друго.

6. У језику Чеда Вуковића, наишли смо и на примјере оних глаголских сложеница са префиксом *при-* које значе додатак, допуњавање:

присјетити (МД, 53), *прикупити* (МД, 231), *придави* (МД, 70), *припитати* (С, 5), *припомажу* (С, 6), *приузме* (С, 260), *примружих се* (С, 60), *притврди* (С, 31), *пришапће* (С, 207), *придадоше* (С, 98), *пришитати* (С, 142), *примруже* (С, 227), *прикључим* (МД, 117), *придавите* (С, 82).

⁴ Према наводу Д. Гортан-Премк (1997: 157), „семантички садржај је општа појмовна вредност номинованог референта са релевантним елементима реализације, релевантним за парадигматски тип коме лексема припада”.

Семантички, ни ова група глагола није оштро одијељена од других, мада се овдје јаче осјећа нијанса допуњавања, додавања уз шта друго означено основним глаголом (*придати* – „дати, додати, насути као допуњу чему, припојити, присајединити” (РМС: 46); *придружити* – „спојити, саставити, здружити” (РМС: 50); у примјеру *придавити* имамо такође и јаче изражену нијансу довршетка радње исказану глаголом *давити*.

Са аспекта творбе, издваја се примјер *прикључити* (*прикључим*, МД, 117), који би по правилу требало да припада префиксално-суфиксалним сложеницама⁵. Међутим, временом је изгубљена веза са мотивном именицом *кључ*, па се осјећа као чиста префиксална глаголска сложеница.

7. Особито бројну семантичку групу чине глаголи са значењем да је радња извршена непотпуно, у малој, недовољној мјери, или да је радња временски ограничена. То су глаголске сложенице са општим значењем деминутивности, умањености. Ова група глагола се удаљава од референцијалног просторног значења и има извјесне конотативне семантичке компоненте.

На примјерима из Вуковићевих дјела, наишли смо на бројне сложене са овом нијансом значења:

причува (МД, 50), *припазио* (МД, 90), *приспавај* (МД, 90), *придржи* (МД, 100), *припуцах* (МД, 102), *придиже* (С, 128), *прилупише* (МД, 130), *причучну* (С, 122), *придријемао* (П, 266), *припазити* (П, 272), *примирила* (С, 89), *причеках* (С, 67), *прилегло* (П, 273), *причини* (П, 301), *примире* (П, 307), *прилегнем* (П, 308), *притаји* (П, 284), *прикрива* (С, 223), *приговорила* (С, 222), *присвијетлићу* (МД, 137), *прибојава* (МД, 144), *причекни* (МД, 144), *прислушнем* (МД, 49).

Без обзира на то што је ово група која се наизглед удаљава од заједничког семантичког језгра глагола с предметком *при-*, она логично може проистећи из претходне значењске групе јер се „додавање може и мора схватити као додавање нечега малог на нешто веће” (Стевановић, 1989: 443), па самим тим оно што се додаје може се осјетити као мање важно, индиферентно у односу на оно чему се додаје. Отуда нијанса деминуције, умањености у овим сложеницама.

Из наших примјера имамо *причувати* – сачувати за извјесно краће вријеме; *причекати* – мало почекати, сачекати кратко вријеме, *придр-*

⁵ У Граматици Станојчић/Поповић (2002: 133), овакав начин творбе истовременог слагања и извођења, сврстава се у комбиновану творбу ријечи.

жати – мало, на кратко нешто подржати; *прибојавати се* – помало и на прескоке се плашити, са атенуативним значењем.⁶

Са аспекта творбе ријечи, издвајају се примјери *прикривати*, *прибојавати се*, и два посљедња примјера *прислушнути* и *причекнути*.

У *прикривати* имамо суфикс *-ива* који има функцију имперфектизације будући да наспрам њега као мотивна ријеч стоји перфективни глагол *прикрити*. Исту функцију има суфикс *-ава* у *прибојавати се*, али са итеративним видским ликом. Дакле, овдје имамо друкчији творбени модел, гдје су глаголи са префиксом *при-* мотивне ријечи, а њихови видски парњаци се добијају суфиксацијом.

У примјерима *прислушнути* и *причекнути*, фигурира деминутивни суфикс *ну (ти)-* који појачава деминутивно значење сложенице, истовремено, перфектизујући поменуте глаголе, па смо добили *прислушнути* (од *прислушкивати*) и *причекнути* (од *причекивати*).

Овдје ћемо се задржати још на облички не толико честом примјеру *присвијетлићу* (...*тмина ми је – присвијетлићу* МД, 137), који поред значења „мало посвијетлити”, у контексту несумњиво значи – учинићу да постане свјетлије, обичнији у нашем језику са префиксом *о-*, *освијетлићу*.

8. Граматички, централно мјесто у творби глагола префиксима заузима перфектизација.⁷ Додавањем префикса несвршеном глаголу, он се перфектизује, док свршени глагол у споју са префиксом остаје истог вида.

Перфектизација је присутна и у нашим претходним примјерима, али на основу јаче издвојене значењске нијансе довршености радње, могу се издвојити као посебна, пета група, глаголи:

придобије (МД, 150), *признати* (С, 65), *присилио* (П, 243), *причини* (П, 305), *примами* (П, 312), *присјети* (С, 29), *приправе* (С, 136), *приготовићу* (С, 219), *припремити* (С, 223), *причинило* (С, 88), *присјетим* (МД, 167), *приучио* (С, 208), *призва* (МД, 219).

⁶ М. Ивић (1982: 55) тврди да се атенуативно значење у словенским језицима не исказује само префиксом *по-* већ и неким другим префиксима од којих је најраспрострањенији управо *при-*.

⁷ О томе је у више наврата говорено у литератури: И. Грицкат, *Префиксација као средство граматички чисте перфектизације*, ЈФ XXVII, св. 1-2, Београд, 1966-1967, 185-223. И. Грицкат, *О неким видским особеностима српскохрватског глагола*, ЈФ XXII, књ. 1-4, Београд, 1957-1958, 65-130. М. Ивић, *О тзв. видским парњацима из новог угла*, ЈФ LVII, Београд, 2001.

У овим примјерима, нешто израженије него у осталим, осјећа се резултативност, значење да је радњом постигнут циљ, да је радња доведена до краја и да је остварено оно због чега се и предузимала радња исказана основним глаголом (*силити: присилити; правити: приправити; мамити: примамити*).

Иако је једна од кључних граматичких функција у споју префикса и имперфективног глагола функција перфектизације, чиста перфектизација у којој не би било лексичке компоненте код глагола са префиксом *при-* доста је ријетка јер „префикс *при-* спада у оне у чијој природи уопште претеже лексичко значење” (Грицкат, 1966-67: 203).

9. Иако постоје различите семантичке нијансе, свакако да међу глаголским сложеницама са префиксом *при-* постоји значењска веза. Већина сложених глагола конвергира у семантичком пољу предлошког значења *при*, истовремено актуализујући нека од својих потенцијалних глаголских значења.⁸ То смо видјели и у нашим значењским групама за које смо показали, анализом њиховог семантичког садржаја, да проистичу једна из друге и да међу њима границе нијесу одјелите и оштре.

10. У свим примјерима сложеница овог творбеног модела, имамо структурно двојаке типове: оне чија се глаголска основа самостално употребљава (*при-скочити, при-питати, при-шити, при-лијепити, при-чувати, при-учити*, итд.), а понекад и са везаном основом, гдје други дио сложенице не представља самосталан лексички ентитет (*при-ступити, при-премити, при-творити, при-нијети*). Друга група сложеница упућује на закључак да префикс не мора увијек имати подређену улогу у творбеној структури.

Основа на коју се додаје префикс најчешће је имперфективни прост глагол⁹ који модификује своје значење и мијења вид, дакле, и лексико-лошки и граматички постаје нова јединица.

11. У анализираним Вуковићевим дјелима, наишли смо и на примјере композита у којима је префикс удвојен и то особито оних са предлогом *по-* у првом дијелу и *при-* у другом: *попричувати* (МД, 208), *попритегне* (С, 89), *попридајеш* (С, 147), *попричекаћеш* (С, 231), *попримакнух* (С, 274), у којима предметак *по-* уноси континуативно значење.

⁸ По мишљењу Ирене Грицкат (1966-67), разни префикси само откривају полисемију која већ постоји у основном глаголу (194).

⁹ С. Бабић (1986): „Као основа у префиксалној творби долазе најчешће несвршени глаголи, а рјеђе свршени и двовидни” (478).

12. Да закључимо.

У дјелима Чеда Вуковића сусрели смо широк спектар примјера различитих семантичких нијанси глаголских сложеница са префиксом *при-*.

Свакако да је за наративне моделе неопходно присуство глагола који дају динамику приповиједању и битан су елемент у структури фабуле.

Примјере смо посматрали семантички и морфолошки, будући да су та два аспекта уско повезана и да творбена морфема неизоставно утиче на семантичку вриједност сложенице.

Увидјели смо да у сложеницама овог типа префикс *при-* срasta са простим глаголом у нову ријеч и тиме модификује њено значење уносећи нешто од своје предлошке семантике.

Глаголске сложенице се могу семантички диференцирати, како је и показано (приближавање, додавање прирастање, деминуција, постизање циља – завршетак радње). Групе су међусобно сродне по значењу и проистичу једна из друге, а граматички их обједињује системска перфектизација, функција коју иначе остварују готово сви префикси у споју са имперфективним глаголом.

Творбenu структуру ових сложеница чини спој двије компоненте – префиксалне морфеме *при-* и простог глагола као основинске морфеме. Глагол као коријенска морфема може бити пунозначан, што је чешћи случај (*при-питати*, *при-чувати*, *при-учити*), или пак имати карактер везане несамосталне морфеме (*при-нијети*, *при-премити*). У неким примјерима глагол са префиксом *при-* има улогу мотивне ријечи (*прикривати* – од *прикрити*).

Грамматичка функција перфектизовања овим префиксом присутна је у свим типовима сложеница, али ријетко кад у чистом виду, већ претежно са лексичком примјесом, што проистиче из природе самог префикса *при-*. Глагол у основи је најчешће несвршеног вида и у споју са предметком *при-* се перфектизује (*привући*, *примамити*, *присилити*), док свршени глагол остаје истог вида (*придоћи*, *прискочити*, *присјетити*).

Продуктивност и заступљеност глаголског префикса *при-* и његових сложеница у језику Чеда Вуковића, само је један од показатеља ширине и размаха који префиксална творба глагола има у нашем језику.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабић, 1986: Бабић Стјепан, *Творба ријечи у хрватском књижевном језику. Нацрт за граматику*, ЈАЗУ, Загреб, 1986.
- Барић, 1997: Барић Еугенија: *Хрватска грамика*, Школска књига, Загреб, 1997.
- Гортан-Премк, 1997: Гортан-Премк Даринка: *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Институт за српски језик САНУ, Београд, 1997.
- Грицкат Ирена, *О неким видским особеностима српскохрватског глагола*, ЈФ XXII, књ. 1-4, Београд, 1957-1958, 65-130.
- Грицкат, 1966-67: Грицкат Ирена, *Префиксација као средство граматичке (чисте) перфектизације*, ЈФ XXVII, св. 1-2, Београд, 1966-1967, 185-223.
- Ивић, 1982: Ивић Милка, *О неким принципима глаголске префиксације у словенским језицима*, ЈФ XXXVIII, Београд, 1982, 51-61.
- Ивић Милка, *О тзв., видским парњацима” из новог угла*, ЈФ LVII, Београд, 2001, 1-5.
- Клајн, 2002: Клајн Иван, *Творба речи у савременом српском језику; Први део – Слагање и префиксација*, Београд, 2002.
- Радић, Јованка: *Префиксална творба речи – деривација или композиција*, Наш језик XXXVI/1-4, Институт за српски језик, САНУ, Београд, 2005, 54-67.
- Радуловић, 2002: Радуловић Зорица, *Човјек живи ријечима (језичко-стилске особености у дјелу Чеда Вуковића) у: Алхемија ријечи*, Унирекс, Подгорица, 2002, 55-61.
- Ракић, 2001: Ракић Станимир, *О морфолошком појму главе, конверзији и структури сложеница*, ЈФ LVII, Београд, 2001, 7-31.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, књига пета (П-С), Матица српска, Нови Сад, 1973.
- Симић Радоје: *Неки општи и теоријски проблеми творбене семантике у српском језику*, Четврти лингвистички скуп „Бошковићеви дани”, ЦАНУ, Подгорица, 1999, 37-42.
- Станојчић/Поповић, 2000: Станојчић Живојин/Поповић Љубомир, *Грамика српског језика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2000.
- Стевановић, 1989: Стевановић Михаило, *Савремени српскохрватски језик I*, Научна књига, Београд, 1989.

Danijela RISTIĆ

VERBAL COMPOUNDS WITH PREFIX *PRI-*
IN THE LANGUAGE OF ČEDO VUKOVIĆ

Summary

The work is concerned with the analysis of verbal compounds with prefix *pri-* from lexicological and grammatical point of view, and examples are taken from the work of the contemporary Montenegrin writer Čedo Vuković.

Singling different semantic nuances out in compounds of this constructive model, the author groups compounds together depending on their semantic level (approximation, composition, addition, reduction, aim achieving). The groups are related through the meaning and they ensue one another. They are grammatically enclosed by synthesis of the prefix and a non-finite verb.

Analysing constructive structure, the author singles two components out: prefixal related morpheme *pri-* and simple verb as a root morpheme.

Thus, the work encompasses semantic and morphological approach in analysis of given compounds.